

ДЕМОКРАТСКА ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА И КУЛТУРА МИРА НА БАЛКАНУ (еманципација човека и мир међу народима као стратешки елемент теорије и праксе демократске политичке културе)

Сажетак: Појмови слобода, демократија и мир – кључни су у теорији политике и социологији политике. Од антике, преко модерне, до данас, они чине језгро у космосу политичких расправа и доктрина повезаних са политичким хуманизмом и праксе борбе актера/покрета за демократско друштво.

У раду аутор разматра њихов смисао, вредности, значај и улогу у савременим друштвеним променама. У фокусу његове проблематизације налази се однос демократске политичке културе и културе мира, са посебним освртом на њихове могућности/домете и ограничења у контексту савремених процеса на Балкану.

Полазећи од хипотезе о дијалектичкој међузависности ових појмова и процеса аутор поентира да нема развоја културе мира без развоја демократске политичке културе и обрнуто. Истичући потребу њиховог комплементарног третмана и развоја у пракси савремених друштава на Балкану, аутор при том указује и на бројна ограничења која блокирају процесе њиховог хармоничног остваривања у савремености у функцији еманципације човека и изграђивању трајног мира међу народима.

Кључне речи: слобода, демократија, демократска политичка култура, култура мира, Балкан

Демократија је пре свега начело законитости...

*Парола демократије је завладала
скоро свим умовима 19. и 20. века.
(Филип Лово)*

*Демократија је акт храбрости.
(Перикле)*

*Народ који покорава друге народе
није слободан народ.
(К. Маркс)*

*Васпитање за демократију
гради одговорно и праведно друштво.
(Џон Џуи)*

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 179074: *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Увод: Актуелност и значај теме

Живимо у доба неоконзервативне рестаурације. Велике идеологије – либерализам и социјализам – као да су доживеле сумрак. На историјску сцену – више од 200 година – од грађанске револуције – ступају неоконзервативци. Под њиховим налетом бројне институције демократског живота се суше, формализују, испражњују, а реално власт отуђује од народа. О том процесу многи социолози и политиколози пишу као о феномену „заласка демократије“.

Наиме, на делу су процеси све веће суспензије народне воље, потискивања партиципативне демократије и повлачења јавног човека, под утицајем партократизације, бирократизације и олигархизације политичке власти. О овој тенденцији својевремено су писали врсни социолози политике – Михелс и Диверже. Михелс – као о гвозденим закону олигархије, а Диверже о феномену „демократије без народа“.

У свакодневној друштвеној пракси демократија се све више редукује на форму, систем процедура и формалне представничке институције. Она је све мање начин живота, повезана са интересима најширих друштвених слојева, са инхерентном демократском политичком културом, еросом активног учешћа грађана у јавном животу ради општег добра. Политика се све више аристократизује и олигархизује и постаје занат и зарада, до јуче „професионалних револуционара“, данас „професионалних реформатора“. Све је мање људи који живе за политику/политичке идеале, а све више оних који живе од политике, претварајући је у инструмент богаћења привилегованих појединаца и група. Доминантан канал социјалне мобилности, пут израстања од политичке у економску класу у друштвима у транзицији.

У условима транзиционих друштава, каква су и наша на Балкану, изнова се актуализује Веберов и Ђиласов социолошки образац о улози политичке класе у друштвеним променама, о настанку „номенклатурног/политичког капитализма“. Наравно, у Веберово време – из бивших повлашћених слојева/феудалне аристократије, а данас у условима постсоцијалистичких друштава у транзицији из бивше комунистичке номенклатуре у нову владајућу необуржоаску класу.

Све ове и друге појаве не само дисфункције „кварења демократије“, већ и жаришних структурних узрока и последица по савремено друштво, захтевају теоријску проблематизацију и нову елаборацију. То није само актуелан социјално-практични проблем, већ и научни интерес савремене социологије и политикологије.

У прилогу бавим се, пре свега, односом демократске политичке културе и културе мира на Балкану. Истражујем могућности и ограничења демократске политичке културе у реалном геополитичком простору Балкана и значај њеног развоја за формирање и афирмисање вредности културе мира. Речју, чиним покушај да истражим хипотезу о дијалектичком односу између мира и демократије, као реалних процеса у балканском контексту. Чини нам се да постоји све јаснија веза: да као што нема демократије и развоја без мира, тако нема ни мира, без демократије и развоја. Као да је Махатма Ганди био у праву када је

тврдио: „Пут ка миру не постоји – мир је пут“, а без мира нема развоја и напретка човечанства.

I Осврт на историјски развој идеје и праксе демократије

Демократија, као владавина народа, један је од облика политичких система који омогућује релативно већу/бољу контролу људи/грађана над условима свог живота и рада. За њено родно место уобичајно се у политичкој литератури узима антички полис, држава – град. Наравно, у Грчкој, то је облик политичке владавине за привилеговану мањину слободних грађана у робовласничком друштву. Но, и као такав, био је узорнији и функционалнији у односу на тиранију, и друге облике власти (олхократију....).

Представници социјалне и политичке мисли – од Платона и Аристотела, преко Макијавелија, Русоа, до Монтескијеа, Маркса и савремених теоретичара (Н. Бобиа, Р. Дала, Д. Хила) – бавили су се овим феноменом, истражујући најбоље услове за развој демократије али и њена ограничења и облике деформације/кварења и претварања у своју супротност.

Грађанска револуција, остварујући преврат над феудалним поретком, утрла је кроз социјалну револуцију пут политичкој еманципацији. Њене тековине су: укидање ропства, правна равноправност свих грађана, политички плурализам, представничка демократија, подела и контрола власти, универзализација људских права и слобода.

Савремени истраживачи показују да постоје различити модели демократије од антике до данас. Тако на пример Аренд Лајпхарт, у студији *Модели демократије* разликује тридесет шест разноликих демократија. Историјски посматрано од класичних модела демократије: античка, протективна (Хобс, Лок, Макијавели), развојна (Русоов модел, Милов модел), непосредна (Марксов модел). У односу на ове моделе, овај аутор разликује савремене форме (технократску, компетитивну, плуралистичку, правну, већинску, консенсуалну).² Савремени теоретичар демократије Роберт Дал такође прави разлику између представничке демократије, полиархије и партиципативног модела.³

Данас се све више говори о феномену трећег таласа у демократији (С. Хантингтон), као и моделу „транзиционе демократије“.

II Основне одреднице демократске политичке културе

Демократија је дакле облик политичке организације власти унутар кога се тежи да испољи плурализам интереса друштвених снага и води борба за превагу интереса већине. Нажалост, од антике до данас она се различито оства-

² Аренд Лајпхарт, *Модели демократије*, ЦИД, Подгорица, 2003.

³ Роберт Дал, *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица, 1999.

ривала у прекси. Често је у институцијама демократије била изражена воља мањине која се бројним инструментима манипулације служила како би остварила хегемонију својих интереса у друштву.

Институције представничке демократије све више се „кваре“ посредством политичких партија и политичке бирократије, све се више остварује отуђење олигархије од народа/грађана. Представничка демократија редукована је на процедуру и поврени избор и реизбор политичких елита. Парламенти су постали „политичке брљаонице“, владе пословни одбор економски владајућих група/необуржоазije. Многи истраживачи пишу о феномену кварења демократије, о „заласку демократије“ у савремености.⁴ Ова тенденција феноменолошки се различито манифестује али њена суштина је у експанзији феномена политичког отуђења: све већем удаљавању центра моћи у политичком животу – у односу на грађане и њихов утицај или у односу на улогу националних парламената, у односу на супранационалне политичке институције. Овај процес данас је видљив и у пракси одлучивања у институцијама Европске уније.

Једна од видљивих појава отуђења политике од грађана изражена је у централизацији система одлучивања и потискивању институција и праксе непосредне демократије (локална и регионална самоуправа, разни облици аутономије). У таквим условима представничка демократија се редуцирала на партијску демократију и све је више захваћена процесима олигархизације и формализације.

Прави лек у савременој демократији налази се у реafirмацији институција непосредне демократије (на микронивоу, у локалној и регионалној самоуправи), у децентрализацији политичког система одлучивања, у изграђивању јединства партиципативне и представничке демократије. У развијању разуђеног полиархијског система демократског конституисања политичке воље, који ће омогућити сусрет/дијалог иницијатива „одозго“ и „одоздо“; грађанског друштва и државе/владе у ужем смислу те речи. Само се на тај начин уз пунији респект принципа поделе власти и развој правне државе може градити отворено, демократско и одговорно друштво. У таквом друштву политика постаје све више ствар грађана/народа, а не отуђених елита, а елите и институције власти бивају контролисане низом процедура/и активним учешћем грађана у демократском процесу.

III Дијалектика интерференције политичке културе и културе мира – међузависност (са посебним освртом на Балкан, могућности и ограничења)

Демократска политичка култура представља конкретан систем вредности, културних и политичких оријентација, у чијем средишту лежи идеологија људских права и слобода, еманципација човека/грађанина, његово јавно учешће у јавном животу, респект и остваривање плурализма и дијалога у друштву,

⁴ Видети студију З. Видојевића *Заласак демократије*, Албатрос плус, Београд, 2010.

поштовање демократских правила/процедура у изборном процесу и функционисању институција политичког живота. Вредности демократске политичке културе усвајају се/уче, кроз политичку социјализацију, али и кроз учешће у јавном политичком животу. Оне нису саме себи циљ, већ служе као оријентир, као начела и образац деловања појединаца и група, као актера у друштвеном и политичком животу.

Формирање демократске политичке културе умногоме је опредељено/ условљено постојањем или дефицитом демократских политичких традиција у једној земљи/друштву али и владајућим погледом на свет и избором идеологије као оријентира за деловање у политичкој пракси.

Извесно је да недостатак демократске политичке традиције у једном народу или региону (какав је случај са Балканом) може бити унутрашња баријера/граница бржем развоју демократије/демократске праксе у друштву. Такође, усвајање и практиковање конзервативних и регресивних идеологија/погледа на свет – блокира актере у борби за реформу и модернизацију друштва, развијање демократских институција и праксе.

Историја балканских друштава у последња два века говори о противречностима њиховог преласка из феудалног, патријархалног и аграрног друштва у грађанско друштво. Овај процес праћен је изнутра – дефицитом демократске традиције (са изузетком борбе за локалну самоуправу) и споља – ратним сукобима. Дуговековно ропство под Турцима оставило је негативне последице по политички карактер (слугански, ауторитарни, кетмански, са политичком мимикријом, с једне стране и с друге бунцијски, инацијски, виолентни, са елементима пркоса и витештва). Отуда се на овим просторима уместо етике позива рада и демократије, развила етика политичке културе части и смрти/насиља и крви. Наравно, ове особине нису изданак никакве расне карактерологије него резултанта социокултурне структуре друштва/региона у коме су живели балкански народи. Бројни су истраживачи писали о Србима/Словенима на Балкану, пре доласка Османлија, као о мирном, марљивом и гостопримљивом народу који је госте и странце дочекивао и угошћавао (не само хлебом и сољу) већ и песмом и игром. Међутим, када су се времена изменила услед империјалне експанзије великих сила у прошлости (најпре, Турака, а касније и других окупатора), онда су ови мирни ратари и сточари, да би заштитили свој дом/огњишта постајали храбри ратници у борби за очување своје домовине, имовине и части. У тим историјским процесима, кроз животну праксу у борби за опстанак на геополитичком простору Балкана, који је представљао границу и мост међу различитим цивилизацијама, рођена је/настала својеврсна култура ратовања/смрти, она што се у литератури назива *Homo balcanicus*, *homo heroicus*.

У контексту тих процеса формиран је својеврстан епски идентитет Срба и других балканских народа, о коме постоје бројни записи у литератури од антике до данас.⁵

⁵ Видети истоимену студију Петра Цацића, *Homo balcanicus, homo heroicus*, Завод за уџбенике, Београд, 1996, о феномену епског идентитета.

Наравно, као што се мењају пореци, мења се и дух времена, па и људски карактер и судбине. У прелазним добима/транзиције, какво је и наше доба, суочени смо са феноменом „транзитивног идентитета“, кога изражавају бројне нове/полутанске прелазничке категорије у социјалној структури и карактеролошкој типологији.

Може се слободно рећи да оним темпом како Балкан постаје зона стабилности и развија и интеграционих процеса, да ће се мењати колективна карактерологија актера и обрнуто: темпом којим се усвајају вредности/стандарди демократске политичке културе (респект различитости плурализма интереса и идеја, дијалог култура и цивилизација, људска права и слободе, толеранција различитости, демократске процедуре управљања и контрола власти...) тим темпом шириће се дух културе мира, глобализације разумевања и солидарности међу балканским народима. Из свега овога може се закључити да између ових пројеката/процеса постоји органска/дијалектичка међузависност. Они се у друштвено-културолошкој и политичкој пракси преплићу и прожимају, градећи нове форме хибридних културних синтеза. Извесно је да ће пројекат изградње отвореног, демократског, солидарног и одговорног друштва захтевати време и ангажман демократски опредељених људи. На том путу, извесно противречном и конфликтном, нове генерације актера искушаваће и доказивати своју снагу. Но предуслов њиховог успеха јесу избор пројекта, дефинисање модерне стратегије развоја која ће не само демократским програмским одредницама већ и донетима праксе, уверити грађане – у напредак, боље сутра и боље данас.

Актуелна криза која се шири и чији корени леже у неолибералном моделу глобалног развоја и асиметричној анархичној глобализацији (Ж. Атали) својим катастрофалним учинцима по човека и човечанство, као да опомиње: да без промене владајућег модела нема изласка из кризе нити напретка.

Социјалдемократски модел одрживог развоја као алтернатива, у себи спаја снаге партнерства за мир и развој и омогућује изградњу демократског и солидарног друштва. Он обезбеђује да се, кроз масовну иницијативу грађана/грађанског друштва, на јединству процеса социјалне и политичке демократије, партиципативне и представничке, изграђује истинско и отворено друштво/човечанство као заједница равноправних грађана и народа. Само се у овом хоризонту може превазићи садашње стање „капитализма катастрофе“, високо атомизованог, подељеног, конфликтног и нехуманог друштва. Јер како рече Е. Морен најдубљи узроци савремене кризе леже у томе што човечанство није довољно човечно. Стога, борба за демократску политичку културу није сама себи циљ, већ је у функцији еманципације човека и хуманизације друштва. А остваривање ових циљева није могуће без правде и мира, јер како с правом поручује бивши бразилски председник Силвио Лула – „без глобалне правде нема глобалног мира“ и обрнуто.

Закључна разматрања

Ако је „рат продужење политике само другим средствима“, онда је спољна политика једне земље израз карактера њеног унутрашњег уређења. Већина ратних сукоба генерирана је тежњом унутрашњих моћника да прошире/глобализују своју империјалну моћ. Таква друштва су, по правилу, друштва са системом експлоатације, диктатуром капитала и антагонистичком/асиметричном расподелом друштвене моћи. С правом је Маркс приметио да „народ који покова друге народе и сам није слободан народ“.

Демократска политичка култура као стожерну вредност садржи у себи прометејско право на побуну и самоослобођење, поштовање народног суверенитета. А то значи да се власт изводи из народне суверености. Народ је извор, основа демократије. Без унутрашњег народног суверенитета демократија се, пре или касније, урушава. Такође, где суверенизација народне воље слаби, слаби и спољашњи национални суверенитет то јест национална безбедност и интегритет друштва.

Геополитички Балкан представља својеврсни крст и раскршће, ланац међу световима Истока и Запада, мост и границу, колевку цивилизација и гробље различитих господарења. Као такав, он је у фокусу свих освајача, империјалистичких господара моћи. О њему се говори као о геопростору на коме се производи „вишак историје“, „буре барута“. Ваља, међутим, рећи да су за производњу тог „вишка историје“ и „културе смрти“ заслужне велике силе, које су се отимале око овог моста/врата Европе/или пак пута ка Азији, у освајачким походима: пре похода крсташа и после њих, све до данас.

Демократска политичка култура у свом садржају као суштинско одређење има еманципацију човека и демократију као владавину народа. Вера и сувереност народа и грађана и спремност на грађански активизам да се ови циљеви – о пунолетству грађана остварују у пракси.

Култура мира у себи садржи филозофију живота одрживог развоја, респект различитости, мирољубиву коегзистенцију свих народа, култура, цивилизација, дијалог и споразумно/мирно решавање сукоба. У свом концепту она садржи и космичку биоетику и планетарну културу глобализације разумевања и солидарности међу народима.

Познати хуманиста и социолог Фредерико Мајор (иначе бивши директор Унеска) у својој студији *Сутра је увек касно* разматрао је право људи на мир као интегрални део универзалних људских права, подвлачећи да је у *људском духу градити мир*, истичући: „Мир не сме да буде схваћен као просто одсуство рата, као резултат одређене равнотеже терора у чијој залеђини се шире и множе локални ратови и ограничене агресије. Мир је еминентно позитиван концепт који садржи огромну моћ узајамног разумевања, уважавања, одане сарадње, под којом људи и народи подразумевају заједнички развој. Мени се чини да мир може да се дефинише као основни услов потпуног остварења људских права, као потврда самобитности сваке личности и колективног идентитета

свих народа“.⁶

Зоран Видојевић у свом раду *Шта је култура мира?*, између осталог, културу мира дефинише као „систематско и стално неговање вредности мира и практиковање у унутардруштвеним и међудржавним односима, све до глобалне равни, увек повезано са свим оним што оплемењује човека, као и са променама које доприносе његовом бољем животу у свим елементима његовог друштвеног положаја и животних шанси“.⁷

Како видимо, мир је овде претпоставка живота и слободе, како појединца тако и човечанства, развоја и напретка друштва, тј. међународне заједнице. Речју, мир није замена за опортунизам и слуганство. И као што постоји подела на праведан и неправедан рат (сетимо се још Августинових упута), тако постоји и подела на продуктивни и непродуктивни мир. Мир није пуко самарићанство, мирење са назадним постојећим поретком и односима у свету, он није опортунистичка платформа да се не мењају односи у свету. Зато треба избећи редуцирање културе мира на културу мирења са постојећим односима у етаблираном поретку света и на културу неоколонијалне зависности. Здрав мир не искључује борбу, активну партиципацију да се мењају постојећи односи у друштву и свету, већ само води рачуна о јединству циљева и средстава у борби и њиховој подређености очувању интегритета аутономије личности и еманципације човека и друштва.

Следећи логику интегрисане парадигме у социологији и трансдисциплинарног приступа у савременој науци култури мира, *залажемо се за интегрално проучавање културе мира као кључне димензије/компоненте друштвеног развоја и еманципације у савременом свету.*

Интегрални појам културе мира садржи развојно-цивилизацијску и еманципаторску улогу, и у свом садржају подразумева: а) нов систем вредности које треба афирмисати; б) нов систем права (право на мир као интегрални део универзалних људских права; в) нове односе за које се треба изборити; г) нове институције и организације које треба изграђивати у друштву и свету међу народима; д) нов систем образовања; њ) нов поглед на свет (грађански, демократски, панхуманистички); е) нове покрете као актере друштвених промена.

Политичка култура представља једну интегралну целину сазнања, претпоставки, ставова, вредности и емоција која даје смисао политичким процесима и одређује правила која детерминишу политичко понашање.⁸

Између демократске политичке културе и културе мира постоји дијалектички однос међузависности у друштвеној пракси. Демократски режими, по правилу мање ратују и више негују културу мира, толеранцију и дијалог као

⁶ Ф. Мајор, *Сутра је увек касно*, Југословенска ревија, Београд, 1991, стр. 114.

⁷ З. Видојевић, *Шта је култура мира?* (Зборник: Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана), Институт за социологију, Филозофски факултет Ниш, Ниш, 2005, стр. 44.

⁸ Б. Стевановић, „Култура мира и политичка култура: међуодноси и интерференције“, у: *Култура мира – појам и функције*, Филозофски факултет Ниш, 2006, стр. 63.

пут/инструмент споразумевања, док су недемократски режими склони насиљу како у унутрашњој политици према својим грађанима/поданицима, тако и у спољашњој политици у односу на друге народе. Зато је *васпитање за демократију у исто време васпитање за мир и обрнуто*: култура мира кључна је претпоставка демократије и развоја.

Демократија није непротивречан процес/однос међу актерима у политичком пољу. Напротив, она је агон/борба/надметање међу појединцима и групама око премоћи. Стога су у прави сви они, који за разлику од функционалиста, о демократији пишу не само као о дијалошком/компромисном већ и конфликтном процесу, као о антагонистичком облику партиципације у политичком систему и о тзв. *агонистичком моделу демократије*, као што истиче Шантал Муф у својој студији *Демократски парадокс*.⁹ Управо је овај облик антагонистичке партиципације (Л. Басо) најпродуктивнији пут ка истинском оздрављењу демократије, који обезбеђује у друштвеној пракси јединство реформе и ре/евоулуције, односно политичке и социјалне демократије, у суштинском и епохалном смислу.

Најзад, треба истаћи да, у истраживању демократије и демократске политичке културе, социолози политике треба да критички анализирају однос између нормативног и стварног у друштвеној пракси. У вези с тим треба подсетити на упозорење француског социолога политике, Рејмона Арона, који пише: „између идеје о извесном режиму и функционисања тог истог режима, између демократије коју смо сви сањали под тиранијом и система партија какав је установљен у Западној Европи, разлика није мала. Али то разочарење је делом неизбежно. Свака демократија је олигархија, свака установа је несавршено репрезентативна, свака влада која ваља да задобије пристанак мноштва група и појединаца делује споро и мора да води рачуна о људској глупости и егоизму. Први наук који један социолог треба да пренесе својим студентима, па макар угасио њихов жар да верују и служе, јесте да *нема савршеног режима*“.⁹

Литература

- Дал, Р. (1999). *Демократија и њени критичари*. Подгорица: ЦИД.
- Видојевић, З. (2005). Шта је култура мира? (Зборник *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*), Институт за социологију, Филозофски факултет Ниш, Ниш.
- Видојевић, З. (2010). *Залазак демократије*. Београд: Албатрос плус.
- Лајпхарт, А. (2003). *Модели демократије*. Подгорица: ЦИД.
- Мајор, Ф. (1991). *Сутра је увек касно*. Београд: Југословенска ревија.
- Вебер, М. (1998). *Духовни рад као позив*. (предговор Рејмон Арон) Нови Сад: Књижарница Зорана Стојановића.

⁹ Monffe Shantal, *The democratic paradox*, London –New York, Verso, 2005, str. 81.

Shantal, M. (2005). *The democratic paradox*. London –New York: Verso.

Стевановић, Б. (2006). Култура мира и политичка култура: међуодноси и интерференције, у: *Култура мира – појам и функције*, Филозофски факултет Ниш.

Цаџић, П. (1996). *Homo balcanicus, homo heroicus*. Београд: Завод за уџбенике.

Ljubiša R. Mitrović¹⁰

**EMANCIPATION OF MAN AND PEACE
AMONG NATIONS AS A STRATEGIC ELEMENT
THEORY AND PRACTICE OF DEMOCRATIC
POLITICAL CULTURE
(A culture of peace and democratic political
culture in the Balkans)**

Summary: Concepts of freedom, democracy and peace – are the key to the theory of politics and sociology of politics. From ancient times to modern, up to date, they form the core of the universe of political debate and doctrines associated with political humanism and practice fighting actors/movement for a democratic society.

The author discusses their meaning, values, significance and role in contemporary social change. The focus of his problematization is the ratio of a democratic political culture and the culture of peace, with special emphasis on their ability/achievements and limitations in the context of contemporary processes in the Balkans.

Starting with hypo/thesis of the dialectical interdependence of these concepts and processes of the author stresses that there is no development of a culture of peace without development of a democratic political culture, and vice versa. Stressing the need for their complementary treatments and developments in the practice of modern societies in the Balkans, the author also points to a number of constraints that block their harmonious implementation processes at present in operation emancipation of man and build a lasting peace among nations.

¹⁰ Видети: Предговор Рејмона Арона у књизи „Духовни рад као позив“ од Макса Вебера, издање „Књижарница Зорана Стојановића“, Нови Сад, 1998, стр. 20.

The paper was prepared within the project entitled *Tradition, Modernization and National Identity in Serbia and in the Balkans in the Process of European Integrations (179074)*, carried out by the Centre for Sociological Research at the Faculty of Philosophy in Niš and financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.